

Kur'ân, Kitâbü'l-Muhtaşar min Kitâbi's-Salât, Kitâbü's-Salâtî'l-kebîr, Kitâbü's-Salât, Kitâbü's-Sıyâm, Kitâbü't-Tib ve'r-ruk'ıy, Kitâbü'z-Zihâr, Kitâbü'l-Fiten, Fazlû 'Alî b. Ebî Tâlib, Kitâbü'l-Kader, Kitâbü'l-Kebîr, Kitâbü'l-Libâs, Kitâbü' Me'âni'l-Kur'ân, Kitâbü'l-Menâsik, Kitâbü'l-Vera', Kitâbü'l-Veşâya, Kitâbü'l-Kırâ'e hâlf'e'l-imâm.

Muhammed Mustafa el-A'zamî, bu eserleri sıralayıp (*eş-Şahîh*, neşredenin girişi, I, 12-14) bunların müstakil birer kitap mı, yoksa *eş-Şahîh*'in veya bir özeti oluşturduğu diğer bir eserin bölümleri mi olduğu hususunda tereddütler bulunduğunu belirttikten sonra bu başlıkların câmi' türü kitapların muhtevasına uygun düşmesi bakımından bir kısmını bir eserin bölümleri, bazılarını da müstakil eserler olarak kabul etmek gerektiğini söylemektedir (*a.g.e.*, I, 14-15). Selâhaddin el-İldîbî, *el-Müntehab min kelâmi'l-hâfız İbn Huzeyme fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adıyla bir çalışma yapmıştır (Beyrut 1412).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 357; İbn Mâce, "Menâsik", 78; İbn Huzeyme, *eş-Şahîh* (nşr. M. Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1395/1975, I, 69, 249, 290, 312, 342; IV, 92-93; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 8-33; a.mlf., *Kitâbü't-Teuhîd*, Kahire 1403, M. Mustafa el-A'zamî'nin girişi, s. 8-15; a.e. (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1403/1983, I-5, 62, 185, 351; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. e-ğ; a.e. (nşr. Abdülâzîz b. İbrâhim eş-Şevvân), Riyad 1408/1988, neşredenin girişi, I, 25-94; İbn Hibbân, *eş-Sikât*, IX, 156; Hattâbî, *Şe'nü'd-du'a* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, neşredenin girişi, s. 8-10, 12, 13-14, 45; Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*, s. 83-84, 147; Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fi ma'rîfeti'ulemâ'i'l-hadis* (nşr. M. Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad 1409/1989, III, 825, 831-833; ayrıca bk. İndeks; Beyhâkî, *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-âşâr* (nşr. Abdülmü'tî Emin Kal'acî), Karâcî 1412/1991, I, 181; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb: et-Tefsîrû'l-kebîr*, Beyrut 1411/1990, XXVII, 130-131; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, V, 82; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, s. 285, 299; a.mlf., *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Sâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, I, 116; Münzîrî, *et-Tergîb ve't-terhîb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1399/1979, I, 43; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 720-731; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 365-382; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, IV, 184; V, 182-184; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), III, 109-119; İsnevî, *Tabakâtü's-Sâfi'iyye*, I, 462; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Ömer Hâşim), Beyrut 1979, I, 90; II, 137, 176, 352; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/4, s. 33; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 275; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetraf* (Özbek), s. 13, 15, 23, 43, 44, 61, 73-74, 175; Muhammed İbrâhim eş-Şeybânî, *Hayâtü'l-Elbânî ve âşâruhu ve şenâ'u'l-ulemâ' aleyh*, Küveyt 1407/1987, II, 880-882; Muhammed Hasan Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Sâfi'iyye*, Beyrut 1409/1988, s. 77-79; Sâlihîyye, *el-Mu'cemû's-sâmil*, s. 274-275; "İbn Huzeyme", *DMBİ*, III, 416-419.

MUSTAFA IŞIK

İBN HÜBEYRE, Ebû Hâlid

(أبو خالد ابن هبيرة)

Ebû Hâlid Yezîd b. Ömer
b. Hübeyre el-Fezârî
(ö. 133/750)

Emevîler'in
son Irak genel valisi.

87 (706) yılında doğdu; babası Emevîler'in Irak genel valilerinden Ömer b. Hübeyre'dir. Makdisî'nin, adını önce Yezîd b. Ömer şeklinde doğru olarak yazdığı, fakat ardından yanlışlıkla Yûsuf b. Ömer'e çevirdiği görülür (*el-Bed' ve't-târîh*, II/6, s. 55, 65); bu yanlışlık Vadet tarafından da tekrarlanmıştır (*EP²* [İng.], III, 802). II. Velîd döneminde (743-744) Kinnesrîn'e vali tayin edilen İbn Hübeyre, daha sonra İbrâhîm b. Velîd'e karşı ayaklanan İrmîniye ve Azerbaycan Valisi Mervân b. Muhammed'e (II. Mervân) katıldı ve onun tahtı ele geçirmesinin ardından 128 yılı başlarında (Ekim - Kasım 745) Irak genel valiliğine getirilerek bölgedeki Hâricî isyanlarını bastırmakla görevlendirildi. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî liderliğinde Kûfe ve Vâsıt'ı ele geçirmiş olan Hâricîler'le savaşmak için yola çıktı ve Karkisiyâ'ya geldiğinde Dahhâk'ın Musul'a doğru gittiğini öğrendi. Bunun üzerine Aynûttemr'e hareket etti. Başlarında Müsennâ b. İmrân'ın bulunduğu Hâricîler'i Aynûttemr'de yapılan ve günlerce süren savaşın sonunda yendi. Bozulup Kûfe'ye kaçan ve orada toparlanan Hâricîler yeniden saldırdıysa da ikinci defa hezimete uğradılar ve İbn Hübeyre 129 Ramazanında (Mayıs - Haziran 747) Kûfe'ye girmeyi başardı. Daha sonra Vâsıt üzerine yürüdü; şehri ele geçirerek II. Mervân'ın kendisini azletmesi yüzünden Hâricîler'le anlaşıp onların valisi sıfatıyla görevini sürdüren Irak eski valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülâzîz'i esir aldı. Arkasından mevâlî, Abbâsî davetçileri ve bazı Hâricî grupları tarafından desteklenen ve İran'ın önemli bir kısmını eline geçiren Alevî lideri Abdullah b. Muâviye'nin isyanının bastırılmasıyla Irak bölgesinde kontrolü sağladı.

İbn Hübeyre'nin Irak genel valiliği döneminde Emevîler'i tehdit eden diğer önemli bir hareket Abbasoğulları'nın ihtilâl bayrağını açmaları oldu. Ebû Müslim-i Horasânî tarafından başlatılan bu harekete karşı direnen Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr, İbn Hübeyre'den destek ve yardım istedi. Ancak İbn Hübeyre, bu sıralarda Irak'ta çıkan karışıklıklarla uğ-

raşmak zorunda kaldığı ve yanındaki askerinin kendisine ancak yettiği gerekçesiyle Nasr'a yardım göndermedi (İbnü'l-Esîr, V, 366). Bu konudaki bazı rivayetlerde onun Horasan valisine yardım göndermemesi aralarındaki husumete bağlanmaktadır. Bu rivayetlere göre Nasr b. Seyyâr'ın kazanacağı başarılarla halifenin dikkatini çekmesinden ve sonuçta kendisinin yerine Irak genel valiliğine getirilmesinden korkan İbn Hübeyre ona yardım göndermediği gibi Horasan'daki tehlikeli durumu da hilâfet merkezine bildirmemiştir (Câhiz, II, 265-266). Bunun üzerine Nasr b. Seyyâr doğrudan II. Mervân'a mektup yazarak şikâyetle bulundu; halifeden yazılı emir alan İbn Hübeyre de Nübâte b. Hanzale kumandasındaki bir orduyu Cür-cân'a göndermek zorunda kaldı. Ancak bu ordu, Abbâsî ihtilâl hareketinin önderlerinden Kahtabe b. Şebîb karşısında mağlûp oldu ve kumandanı öldürüldü (Zilhicce 130/Ağustos 748). İbn Hübeyre, onun ardından daha kalabalık bir orduyu bölgeye sevkettiyse de Âmir b. Dubâra yönetimindeki bu ordu da aynı âkibete mâruz kaldı ve yine kumandanı öldürüldü (Receb 131/Mart 749). Kahtabe kazandığı bu başarılarından sonra Irak'a yöneldi. Oğlu Dâvûd'un da Hulvân'da savaşı kaybettini öğrenen İbn Hübeyre düşmanı Celûlâ'da durdurmayı planladı; fakat hendek kazarak orada gerekli tahkimatı yapmasına rağmen bunu başaramadı ve Dicle'yi geçerek Kûfe'ye doğru giden Kahtabe'nin peşine düştü. Ancak 8 Muharrem 132 (27 Ağustos 749) tarihinde Fırat'ın batı yakasında yapılan şiddetli savaşa yenildi. İbn Hübeyre, Kahtabe'nin zaferini kutladığı o gece esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolması üzerine yerini alan oğlu Hasan'a karşı da başarı sağlayamadı ve sonunda Vâsıt şehrine çekildi. 12 Rebîülevvel 132'de (29 Ekim 749) Kûfe'de halifeliğini ilân eden Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın gönderdiği kardeşi Ebû Ca'fer, Hasan b. Kahtabe'nin kuvvetleriyle birleşerek Vâsıt'ı kuşattı, kuşatma on bir ay sürdü. İbn Hübeyre'nin giderek gücü azalıyordu. Askerleri arasında kabilecilik ihtilâfı baş göstermişti. Yemen asıllı askerler, II. Mervân'ın kendilerine karşı olumsuz bir tavır takınmasını bahane ederek çatışmalara isteksiz katılırken kuzeyli Araplar da onlar olmadan savaşmayacaklarını söylüyorlardı (Taberî, VII, 454; İbnü'l-Esîr, V, 440). Bazı tarihçiler, Abbâsî kuşatması altında zor durumda kalan İbn Hübeyre'nin Hz. Ali evlâdından Muhammed b. Abdullah

en-Nefsüzzekiye'ye mektup göndererek kendisine biat etmek istediğini, ancak olumlu bir cevap alamadığını kaydetmektedir (Taberî, VII, 450-457; İbn Hallikân, VI, 318). Bütün olumsuzluklara rağmen savunmasını sürdüren İbn Hübeyre, Halife Mervân'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine 133 yılı başlarında (750 sonbaharı) Ebû Ca'fer'in barış teklifini, vereceği emannâmenin Halife Ebû'l-Abbâs es-Seffâh tarafından tasdiki şartıyla kabul etti. Fakat Seffâh ve Abbâsî ihtilâl hareketinin lideri Ebû Müslim onu ortadan kaldırmakta kararlıydılar. Ebû Ca'fer verdiği emana sadık kalmak istemesine rağmen baskı sonucunda, teslim olan İbn Hübeyre ile iki oğlunu ve yakınlarını öldürtmek zorunda kaldı.

Cesareti, hitabet kabiliyeti ve cömertliğiyle tanınan İbn Hübeyre, İbn Kuteybe'ye göre Kûfe ve Basra şehirlerini birlikte idare eden son genel vali olup (*el-Ma'ârif*, s. 248) kardeşi Abdülvâhid b. Ömer'i Ahvaz, oğlu Müsennâ'yı da Yemâme valiliğine tayin etmişti. Âlimlere ilgi duyduğu söylenmekle birlikte muhaliflerinin tepkisini azaltmak için halkın hürmet gösterdiği âlimleri kendileri istemeseler de resmî memuriyetlere tayin ettiği, buna uymayanları cezalandırdığı bilinmektedir. Meselâ Kûfe kadılığı görevini reddeden Ebû Hanîfe'yi hapse atarak dövdürmüş, ancak hastalanıp durumu ağırlaşınca serbest bırakmıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *el-Târîh* (Ömerî), s. 315, 332-336, 382-387, 396-409; Câhiz, *Resâ'il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1384/1964, II, 265-266; İbn Kuteybe, *Üyünû'l-ahbâr*, I, 35, 128, 226; II, 214, 343; a.mlf., *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 179-248; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, s. 350, 360, 366-369, 371-374; *Ahbârü'd-devleti'l-Abbâsiyye* (nşr. Abdülazîz ed-Dûrî - Abdülcebbâr el-Muttalibî), Beyrut 1971, bk. İndeks; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 450-457; İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, Haydarâbâd, ts. (Dâiretül'l-maârifî'l-Osmâniyye), VIII, 202-204; İbn Düreyd, *İstikâk*, s. 284; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, III, 212-213, 257; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, II/6, s. 55, 65-71; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 366, 440; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 313-321; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 562; VI, 207-208; İbn Haldûn, *el-İber*, III, 44-45, 71, 82-83, 85, 172; Ziriklî, *el-Âlâm*, IX, 240; M. A. Shaban, *The 'Abbâsid Revolution*, Cambridge 1970, s. 161; Elton L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule*, Chicago 1979, s. 57, 75, 76, 78, 108, 109; J. C. Vadet, "İbn Hubayra", *EP* (İng.), III, 802; Hasan Yûsufî Eşkürî, "İbn Hübeyre-i Fezânî", *DMBİ*, V, 106-108; Mustafa Uzunpostacı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, 133-134; Abdülkerim Özyayın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", a.e., XV, 281-282.

NAHİDE BOZKURT

İBN HÜBEYRE, Ebû'l-Muzaffer (أبو المظفر ابن هبيرة)

Ebû'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ
b. Muhammed b. Hübeyre
eş-Şeybânî ed-Dûrî
(ö. 560/1165)

Abbâsî veziri.

Rebîülâhîr 499'da (Aralık 1105) Bağdat'ın kuzeyinde Düceyl bölgesindeki Dûrû Benî Evkar adlı köyde doğdu. Bu köy daha sonra onun adına izâfetle Dürülvézîr Avniddin diye meşhur olmuştur (Yâkût, II, 481). İbn Hübeyre'nin ailesi oldukça fakirdi. Babası sıkıntılara göğüs gerektirerek onu tahsil için Bağdat'a gönderdi. Burada *el-Taḥkîk fî mes'â'ilî't-ta'lik* adlı eserin müellifi Ebû Bekir ed-Dîneverî ve Kadî İbn Ebû Ya'lâ'dan fıkıh dersleri aldı. Uzun süre derslerini takip ettiği nahiv âlimi Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ ez-Zebîdî'den çok etkilendi. Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî'den dil ve edebiyat, Ebû'l-Hasan İbnü'z-Zâgûnî, Ali b. Ubeydullah b. Nasr, Ebû'l-Berekât Abdülvehhâb el-Enmâtî, Müsnidü'l-İrâk lakabıyla tanınan Ebû Gâlib İbnü'l-Bennâ ve yine aynı lakapla bilinen Ebû'l-Kâsım b. Husayn gibi hocalardan hadis tahsil etti.

İbn Hübeyre, Abbâsî Halifesi Muktefî-Liemrillâh döneminde beytümâl ve hazineyle ilgili çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 542'de (1147) Dîvânü'z-zimâm reisi oldu. 544 (1149) yılında vezirliğe getirildi. İbn Hallikân'ın anlattığına göre Halife Muktefî-Liemrillâh, idarî kabiliyetini takdir ettiği İbn Hübeyre'den Selçuklu Sultanı I. Mesud'a, Bağdat şahnesinin kendisine itaat etmediğini ve şikâyetçi olduğunu bildiren bir mektup yazmasını istemişti. İbn Hübeyre'nin kaleme aldığı mektuptan çok etkilenen Sultan Mesud halifeye cevap yazarak özür dilemiş ve şikâyet edilen kişiyi cezalandırmıştır. Bu başarısından dolayı halife ona Avnüddin lakabını vererek vezir tayin etmiştir (İbn Hallikân, VI, 231-232). Bağdat'ı kuşatmaktan vazgeçmesi karşılığında para isteyen Irak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmûd'un bu talebinin reddedilmesini tavsiye etmesinin de bu tayinde etkili olduğu belirtilmektedir.

Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed'in 547'de (1152) ölümünden sonra Hille şehrini ele geçiren Bağdat şahnesi Mes'ûd Bilâl üzerine gönderilen İbn Hübeyre, Hille'yi zaptederek onu Tikrî'te kaçmaya mecbur bıraktı. Mes'ûd Bilâl'in iki

yıl sonra Vâsît'a girip şehri yağma ve tahrip etmesi üzerine ona karşı yeni bir sefere çıktı. Şâban 549'da (Ekim 1154) Mes'ûd Bilâl'i mağlûp edince bu başarısı sebebiyle kendisine "sultânü'l-İrâk ve melikü'l-cüyûş" lakabı verildi. Halife Müstencid-Billâh döneminde de vezirlik görevini sürdüren İbn Hübeyre 13 Cemâziyelevvel 560'ta (28 Mart 1165) Bağdat'ta vefat etti ve Bâbü Basra'da kendi yaptırdığı medreseye defnedildi. Kaynakların büyük bir kısmında onun doktoru İbn Reşâde tarafından zehirlendiği kaydedilmektedir (Fuâd Abdülmün'im Ahmed, sy. 9 [1981], s. 1690 vd.).

İbn Hübeyre dirayeti ve siyasî görüşlerinin isabetliliğiyle tanınır. Vezirliği sırasında Abbâsî hilâfetini Selçuklu nüfuzundan kurtarmaya çalışan İbn Hübeyre hak ve adaletten ayrılmamaya özen göstermiş, edip, şair ve âlimleri himaye etmiş, kendisine "seyyidü'l-vüzerâ" denilmesine karşı çıkmıştır. Öte yandan İbn Hübeyre, kıraat vecihlerini bilen bir hâfiz, yazı sanatının inceliklerine vâkıf bir sanatkâr ve Arap tarihini iyi bilen bir âlimdir. Mutedil bir Hanbelî olduğu, çeşitli mezheplere mensup âlimlerin kendisini sevip ilmî konularda istişare ettikleri ve meclisinde bulundukları kaydedilmektedir. Zamanında ilmî ve kültürel faaliyetler artmış, âlimler, şairler ve dönemlerinde vezirlik yaptığı iki halife ondan övgüyle söz etmişlerdir. İbn Hübeyre'nin Şiîler'le arası iyi olmadığından Şiî şairler tarafından hicvedilmiştir.

Birçok âlim İbn Hübeyre'den fıkıh, hadis ve edebiyat dersleri almıştır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî bunların başında gelir. İbnü'l-Cevzî, aynı zamanda İbn Hübeyre'nin hayatı hakkında bilgi veren ilk müelliflerdendir. İbnü'l-Mâristâniyye onun hakkında *Sîretü'l-vezîr İbn Hübeyre'yi* telif etmiştir. İbnü'l-Cevzî, hocasının *el-İfşâh*'ından seçmeleri *Maḥzû'l-maḥz* adlı kitabında nakletmiş, ondan dinlediği bazı âyetlerin tefsirlerini de *el-Muktebes mine'l-fevâ'idü'l-âvniyye* adıyla kitap haline getirmiştir (İbn Receb, I, 253, 264).

Eserleri. 1. *el-İfşâh 'an me'âni's-şihâh* (*el-İşrâf 'alâ mezâhibi'l-eşrâf, İhtilâfû'l-e'immeti'l-erba'a ve ittifâkuhum, Kitâbü'l-lcmâ' ve'l-ihtilâf*). İbn Hübeyre'nin vezirliği sırasında yazdığı hilâfiyata dair eserde dört Sünnî mezhep imamının ittîfak ve ihtilâl ettiği meseleler fıkıh bablarına göre sıralanmıştır. Müellif eserini Halife Müstencid-Billâh ve Atabeg Nû-